

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
имени АЛЬ-ФАРАБИ

«ФИЛОЛОГИЯ, ЛИНГВОДИДАКТИКА ЖӘНЕ АУДАРМАТАНУ:
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ»
атты халықаралық ғылыми және оқу-әдістемелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ

международной научной и учебно-методической конференции
«ФИЛОЛОГИЯ, ЛИНГВОДИДАКТИКА И ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ:
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ»

MATERIALS

international scientific and educational conference
«PHILOLOGY, LINGUODIDACTICS AND TRANSLATION STUDIES:
ACTUAL ISSUES AND DEVELOPMENT TRENDS»

Алматы
«Қазақ университеті»
2020

Simultaneous interpretation has a great psychophysiological the workload on the translator, in connection with which most scientists adhere to opinions that the translator should not translate alone for more than 30 minutes. In contrast to this theory, there is another point of view that the synchronist can translate for longer than a specified period of time without colleagues, ready to help with any difficulties.

Material considered by us allows us to conclude that the simultaneous interpreter is able to interpret from 30 to 90 minutes alone, subject to the experience of the joint venture, an adequate assessment of their strength and good health at the time of transfer without prejudice to mental and physical condition.

List of References

1. English Oxford living Dictionaries. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/>
2. Кузьмичев С.А. Перевод кинофильмов как отдельный вид перевода, 2012 – 149 с.
3. История кино/видео перевода // Вестник Моск. ун-та. Серия 22. Теория перевода. 2008. №3. 1,5 а.л. (в печати). Р.А. Матасов
4. New Trends in Audiovisual Translation / ed. by J. Díaz Cintas. – Bristol : Multilingual Matters, 2009. – 283 p
5. Alexeyeva I.S. Introduction to translation studies: manual for students of philology and linguistics of higher educational settings. – Saint-Petersburg: Philological faculty of St. Petersburg State University: M.: Publishing center «Academy», 2004. – 352 p.
6. Audiovisual Translation: Language Transfer on Screen / ed. by J. Díaz Cintas, G. Anderman. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2009. – 272 p.
7. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. М., 1997.
8. <http://kak-eto-sdelano.livejournal.com/128113.html>
9. Алимов В.В., Артёмьева Ю.В. Специальный перевод. Практический курс. –2-е издание. – М.: Ленанд, 2017. – 208 с.
10. Горшкова В.Е. Теоретические основы процессоориентированного подхода к переводу кинодиалога: на материале современного французского кино: диссертация ... доктора филологических наук: 10.02.05, 10.02.20 / Горшкова Вера Евгеньевна. – Иркутск, 2006. – 367 с.
11. <https://www.mirf.ru/kino/dublyazh-i-ozvuchivanie-filmov>
12. Матасов Р.А. Перевод кино/видео материалов: лингвокультурологические и дидактические аспекты: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 / Матасов Роман Александрович. – М., 2009. – 211 с.
13. Karamitroglou F. Towards a methodology for the investigation of norms in audiovisual translation / F. Karamitroglou. – Amsterdam : Rodopi, 2000. – 300 p.
14. Szarkowska A. The Power of Film Translation / Translation Journal. – 2005. – Vol. 9, № 2. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://accurapid.com/journal/32film.htm>. – Date of access: 15.01. 2009.
15. Routledge Encyclopedia of Translation Studies / [ed. by Mona Baker, Kirsten Malmkjær]. – New York & London, 1998. – 654 p.
16. Szarkowska A. The audiovisual landscape in Poland at the dawn of the 21st century / Foreign Language Movies – Dubbing and Subtitling / ed. by A. Goldstein, B. Golubović. – Hamburg, 2009. – P. 185 -201.
17. <https://sozdik.kz/> – казахско-русский и русско-казахский онлайн-переводчик.
18. Слышкин Г.Г., Ефремова М.А. Кинотекст (опыт лингвокультурологического анализа). / Г.Г. Слышкин, М.А. Ефремова. – М. : Водолей Publishers, 2004. – 152 с.
19. Paquin R. Translator, Adapter, Screenwriter. Translating for the audiovisual / Translation Journal. –1998. – Vol. 2, № 3. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://accurapid.com/journal/05dubb.htm>. – Date of access: 15.01.2009.

КОНЦЕПТ ТІЛДІҢ ӘЛЕМДІК БЕЙНЕСІ

Д.С. Қырғызбай, Э.Т. Жанысбекова

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың 2-курс магистранты.

ғылыми жетекшісі: PhD доктор

Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: әлемдік бейне, әлемнің тілдік бейнесі, концепт тілдің әлемдік бейнесі, концепт, тілдік тұлға

Кіріспе

Адам таным субъектісі ретінде объективті шындық туралы белгілі бір білім жүйесінің, идеялардың, пікірлердің тасымалдаушысы болып табылады. Әр түрлі ғылымдардағы бұл жүйенің өз атауы бар (әлем бейнесі, әлемнің концептуалды жүйесі, әлем моделі) және әртүрлі аспектілерде қарастырылады.» Әлемдік бейне» ұғымы адамның және оның болмысының ерекшелігін, әлеммен қарым-қатынасын, оның әлемдегі өмір сүруінің маңызды шарттарын білдіретін іргелі ұғымдардың бірі

болып табылады. «Әлемдік бейне» ұғымына жүгіну адамның шындықпен қарым-қатынас үдерісін түсінуге белсенді көзқарасты білдіреді, зерттеудің мазмұнды-онтологиялық аспектілеріне назар аударады.

Қоғамдағы адамдардың білімі мен мінез-құлқының тығыз байланысы мен бірлігіне ықпал ете отырып, әлемнің бұл жаһандық бейнесі адамзат мәдениетінің әртүрлі салалары арасындағы табиғи әмбебап делдал болып табылады және сол арқылы адамдарды қоғамға біріктірудің тиімді құралы ретінде әрекет етеді.

Лингвистикалық еңбектерде «концептуалды жүйе», «концепттің әлемдік моделі», «концептосфера», «әлемнің психикалық бейнесі» синонимдік терминдері қолданылатыны белгілі. Олардың барлығы бір мәнді сәйкестікпен сипатталады және «мазмұнды мағынада – әлемдегі заттардың нақты немесе ықтимал жағдайы туралы (ол не ойлайды, біледі, болжайды, елестетеді және т.б.) осындай жүйенің жеке тасымалдаушысы иелік ететін концептті (шынайы немесе жалған) білдіретін ұғымдар жүйесін» білдіреді. Концепт тілдің әлемдік бейнесі «фондық біліммен, этномәдени, әлеуметтік ортамен, сондай-ақ осы лингвомәдени қоғамдастықтың жинақтаған және ұрпақтан-ұрпаққа берілетін барлық құндылық тәжірибесімен» анықталады.

Біздің ойымызша, «әлемдік бейне» және «концепт тілдің әлемдік бейнесі» ұғымдарының арақатынасы мәселесі даулы және екіойлы. Кейбір лингвистер оларды саралауға тырысады, бірақ демаркация критерийлері түсініксіз болып қалады. Осыған орай, әлемдік бейнені үнемі өзгеріп отыратын объективті шындық, ал концепт тілдің әлемдік бейнесі (концептосфера) – ұғымдар жүйесі түрінде құрылымдалған және ауызша өрнекті алатын шындықты түсіндіру өзекті деп санаймыз.

Негізгі бөлім.

Әлемдік бейнені көптеген заманауи лингвистер адамның дүниетанымының негізін құрайтын, әлемнің маңызды қасиеттерін оның тасымалдаушыларын түсінуде бейнелейтін және адамның барлық рухани белсенділігінің нәтижесі болып табылатын әлемнің бастапқы ғаламдық бейнесі ретінде түсінеді. Әлемнің бейнесі объективті шындықтың субъективті бейнесі ретінде, шындықтың бейнесі болуды тоқтатпай, олардың ешқайсысында толық түсірілмей, символдық түрде анықталады. Әлемдік бейне сана мен адам өмірінің белгісіз элементі ретінде қосарлы сипатқа ие және белгілі бір формациялар түрінде объективті, адамның өмір сүру процесінде қалдырған «іздері» бар екендігі атап өтілген [1].

«Әлемдік бейне» ұғымы адамның және оның болмысының ерекшелігін, әлеммен қарым-қатынасын, оның әлемдегі өмір сүруінің маңызды шарттарын білдіретін іргелі ұғымдардың бірі болып табылады. Бұл ұғым әсіресе гуманитарлық ғылымдар үшін өте маңызды. Әлемдік бейне екі түрлі рәсімнің нәтижесінде жасалады: 1) тіршілік әрекетінің негізінде жатқан әлем бейнелерін экспликациялау, экстрагирлеу, белгілеу, объективтеу және ұғыну; 2) жүйелі сипаттағы арнайы рефлексия барысында жүзеге асырылатын әлемнің жаңа бейнелерін құру, жасау және әзірлеу. Әлемдік бейненің функциялары адам өміріндегі табиғат пен бағытталуынан туындайды, оның ажырамас бөлігі әлемдік бейне болып табылады.

Әлемді қарастырудың бастапқы алғышарттары, ғылыми білімнің мазмұнды-онтологиялық құрылымдары, ғылыми-танымдық іс-әрекеттің негізінде жатқан терең құрылымдар әлемнің бейнесімен байланысты. «Әлем бейнесі» терминін алғаш рет Л. Витгенштейн «логикалық-философиялық трактатта» қарастырылды, бірақ ол антропология мен семиотикаға неміс ғалымы Вайсгербердің еңбектерінен енгізілген.

«Әлемнің концепттік бейнесі» ұғымы (бұдан әрі – ӘКБ) әртүрлі ғылымдармен зерттеледі, олардың әрқайсысы өз проблемалары мен санаттары шеңберінде осы ұғымның мәнін қарастырады. Лингвистикада бұл ұғым әлемдік бейне мен тілдің байланысын орнатады, ойлау мазмұнын тіл арқылы бекіту тәсілдерін зерттейді. Тіл семиотикалық жүйелердің бірі ретінде әлем бейнесінің бөлігі ғана емес, сонымен бірге оның негізінде әлемнің тілдік бейнесі қалыптасады. Соңында, тілдің көмегімен жеке адамдар алған білімдері негізінде интерсубекторға айналып, коммуникативтік процестерге қатыса алады. Логикада концепттік жүйенің (КЖ) мәні ондағы белгілі бір ақпаратты бекіту проблемасына байланысты қарастырылады. Нейрофизиологиялық және психологиялық зерттеулер әлемдік бейнені талдай отырып, адамның танымдық іс-әрекетімен бірге жүретін механизмдерді түсіндіруге тырысады. Философияда философиялық категориялар контекстіндегі әлемдік бейне мәселесі қарастырылады: жеке сана, дүниетаным, ойлау, рефлексия және т.б. Лингвистикада «әлемнің тілдік бейнесі» ұғымының пайда болуы антропоорталық қағидаттарында дамыған лингвистиканың бөлігі ретінде гносеолингвистиканың пайда болуының белгісі болып табылады.

Э.Д. Сулейменованың [2] пікірінше, әлемдік бейне «адамның танымдық іс-әрекеті және оның ойлау қабілетін көрсету арқасында жасалады», ол әлемдік бейненің аса маңызды қасиетін тұтастық, ал элементін – инварианттықпен, өзектілікпен, субъективтілікпен, толық емес экспликациямен, толық қабылдауға қол жетімсіздікпен, континуальдылықпен, динамизммен сипатталатын мағына деп санайды. Тұтастықпен қатар, автор ғарыштық бағдарлау (әлемдік бейненің жаһандылығы), тақырыптар үшін ішкі сөзсіз сенімділік, тұрақтылық пен динамизм, көрнекілік, элементтер бейнесінің нақтылығы сияқты әлемдік бейненің сипаттамаларын атап өтеді. Бұл ретте Э.Д. Сулейменова әлемнің тілдік бейнесі мен әлемнің концептуалдық бейнесі арасында тең белгі қоймайды. Оның пікірінше, терминологиялық комбинация ретінде «әлемнің тілдік бейнесі» тілді шындықпен тікелей өзара әрекеттесуге (ойлауды айналып өту) қосу арқылы пайда болды. Шын мәнінде, тіл мен шындықтың мұндай тікелей байланысы жоқ» деп санайды. Бұл көзқарас Б.А. Серебренниковтың ұстанымымен сәйкес келеді, ол «тіл шындықты көрсетпейді, бірақ оны символдық түрде бейнелейді» деп санайды [1, б б.]. Бейнелеудің нәтижесі – концептілер (тұжырымдар) болады. Әлемдік бейне өте күрделі құбылыс; ол вариативті және өзгермелі. Сонымен қатар, ол әр адамға тән, адамдардың өзара түсінушілігін қамтамасыз ететін тұрақтылыққа ие.

Тілдің құрылымы адамның санасына және оның әлеуметтік қажеттіліктеріне қарамастан өмір сүретін материалдық әлемнің объектілері мен құбылыстары арасындағы қатынасты көрсетеді. Осылайша, белгілер, шағылысу сипаты барлық тілдер үшін әмбебап болып табылады, алайда олардың әрқайсысының ерекшелігін жоққа шығармайды.

Адам өзінің әлеуметтік-мәдени іс-әрекетінде адам дүниетанымының өзегін құрайтын әлем бейнесіне сүйенеді. Әлемдік бейне болмаса, адамның қарым-қатынасы мен өзара түсіністігі мүмкін емес еді. Онсыз бүкіл әлеуметтік-мәдени организм тәжірибені аудару және көбейту механизмдерімен өмір сүре алмайды. Әлем бейнесі адам дүниетанымының негізгі құрамдас бөлігі бола отырып, қоғамдағы адамдардың білімі мен мінез-құлқының тығыз байланысы мен бірлігіне ықпал етеді.

Адамдардағы адами қарым-қатынас бір-бірінің рухани әлемдеріне өзара түсіністік жағдайында мүмкін болады, ал адамдардың рухани әлемдерінің қиысуы олар үшін ортақ әлемдік өкілдіктер жүйесінің болуына байланысты. Түсінудегі алшақтық әлемнің жаһандық бейнеелері өзгерген кезде пайда болады, яғни категориялық жиынтықтың өзгеруі әлем бейнесінің жаңа түсіндірулеріне әкеледі.

Әлемдік бейне – шындықтың белгілі бір көрінісі, әлемді түсіну мен ұсынудың белгілі бір логикасына сәйкес әлемнің семантикалық құрылысы. Бұл концептуалды және сезімтал категориялардың әмбебаптығы, олар мазмұны жағынан өзгергіш бола отырып, адамға өзінің тарихи дамуының барлық кезеңдерінде тән. Осы санаттардан әр мәдениетте әлемнің өзіндік ерекше моделі құрылады.

Қазіргі тіл ғылымында антропоэлекті парадигма қалыптасқан, ол «сөйлейтін адамға» деген қызығушылыққа негізделген. Антропологиялық лингвистика тілді адаммен, оның санасымен, ойлауымен, рухани-тәжірибелік қызметімен тығыз байланыста зерттейді. Антропологиялық лингвистиканың бастапқы тезисі – бұл тіл адамның конституциялық қасиеті деген тұжырым. Э. Бенвенистің [3] тұжырымында бұл тезис: «адамды тілсіз елестету мүмкін емес. Әлемде тек тілі бар адам басқа адаммен сөйлесе алады, сондықтан тіл адамның анықтамасына жатады» деп көрсетіледі.

Теориялық идея ретінде адам үшін тілдің конституциялық сипаты туралы ой алғаш рет В. Гумбольдттың лингвофилософиялық тұжырымдамасында қарастырылған. Автордың пікірі бойынша, адам ретінде адамның мәнін анықтау адамды адам ететін күшті анықтауды білдіреді. Тіл – осындай «гуманистік» бастаулардың бірі. Адам адамның шығармашылық қабілеті, оның терең мүмкіндіктері әрекет ететін тіл арқылы ғана адамға айналады. Тіл – халықтың рухани энергиясы.

Адам үшін тілдің конституциялық сипаты туралы екі негізгі әдіснамалық талаптар туындайды: 1) тілді білмей адамды толықтай тану мүмкін емес; 2) тілдің табиғатын түсіну және оны адам мен оның әлеміне сүйене отырып түсіндіруге болады. Антропологиялық негізде лингвистиканың құрылысы тіл мен адамның біртұтас теориясын құруды қамтиды. Тілдегі адам факторын зерттеу әлемдік бейнені зерттеуге байланысты жаңа көзқарасқа ие болады.

Әлемнің тілдік бейнесі, менталитеттегі білімнің мазмұнды негізі бола отырып, арнайы ұйымдастырылған концептуалдық жүйенің бір түрі болып табылады. Әрбір жүйе міндетті түрде құрылымға ие, яғни жүйе элементтері арасындағы тұрақты және заңды байланыстардың жиынтығы. Мұндай элементтер ақыл-ойдың жалпылама атауын алды. Олар тілдік жүйенің элементтері – морфемалар, сөздер, сөйлемдер сияқты нақты рәсімделуге ие емес. Әлемнің тілдік бейнесінің бірліктері: мағыналар, идеялар, схемалар, ақыл-ой құрылымдары – бізге тікелей тәжірибеде берілмейді, оларды белгілі бір дәрежеде жақындастырумен сыртқы көріністерге сәйкес қайта құруға тырысуға болады.

Әлемнің тілдік бейнесінің негізгі бірлігі – концепт болып табылады.

Концепт теорияларына (лат. *conceptus* – ой, ұсыну) шетелдік және отандық зерттеушілердің көптеген еңбектеріне арналған. Концепттер тілдің әртүрлі деңгейлерінде зерттеледі: лексикалық, фразеологиялық, синтаксистік, паремия материалы. Олар әсіресе лексика бірліктерінде белсенді зерттелуде. Көптеген тұжырымдамалар жаңа дереккөздер немесе әдістерді қолдана отырып бірнеше рет қарастырылады.

«Концепт» термині әртүрлі мазмұнда қолданылады:

- сөздің мағынасы мен түсінігі;
- идеяларды, бейнелерді қамтитын сананың күрделі бірлігі, ұғымдар;
- бейнелеудің үш формасы бар (сурет, ұғым, символ) менталдылықтың негізгі бірлігі;
- тілдік құралдармен тікелей байланысты емес таза идея.

Бір объектінің осындай әр түрлі түсініктерінің болуының себебі, концептіні қарастырған кезде зерттеуші оның қасиеттерін жанама мәліметтер негізінде ғана бағалай алады, ал концепттің өзі тікелей қабылдауда берілмейді. Дегенмен, тұжырымдаманы түсінудің жоғарыда аталған барлық тәсілдері толығымен негізделген және өмір сүруге құқылы. Қазіргі уақытта тұжырымдаманы түсіндіру мен түсінудің екі негізгі тәсілі қалыптасқан: когнитивті және лингвомәдениеттік.

Когнитивтік тәсіл концепт ретінде «кванттық білімдерді» анықтайды. Лингвомәдениеттік тәсіл концептті «адамның санасындағы мәдени ұйысуы, немесе мәдениет адамның ақыл-ой әлеміне не түрінде енетіндігінде» деп түсіндіреді [4].

Концептті түсінуге лингвокогнитивті және лингвомәдени көзқарастар өзара ерекше болмайды: жеке адамның санасында психикалық білім ретінде концепт қоғамның концептосферасына, яғни мәдениетке, ал мәдениет бірлігі жеке тұлғаның меншігіне айналатын ұжымдық тәжірибені бекіту ретінде концепт болып табылады. Басқаша айтқанда, бұл тәсілдер жеке адамға қатысты векторлармен ерекшеленеді: лингвокогнитивті тұжырымдама – жеке санадан мәдениетке, ал лингвомәдениет – мәдениеттен жеке санаға бағытталады. Бұл айырмашылықты генеративті және интерпретативті байланыс модельдерімен салыстыруға болады, ал қозғалысты іштей және іштей бөлу зерттеу әдісі екенін түсінеміз, іс жүзінде қозғалыс бұл көп өлшемді процесс болып табылады [5].

Айта кету керек, концепттегі лингвокогнитивті және лингвомәдени көзқарастың негізінде тек осы пәндердің мақсаты ғана емес, сонымен қатар әлемнің тілдік бейнесі мен концепттердің тілдік негізгі элементтері ретінде не пайдаланылатындығын ескеру қажет. Бұл динализммен, өзгергіштікпен, вариативтілікпен және тілдік ұжыммен, «сопы» адам әлемнің тілдік бейнесінің салыстырмалы түрде тұрақты, статикалық, инвариантты тасымалдаушысы ретінде сипатталатын тілдік тұлға болуы мүмкін.

Жеке адам да, лингвомәдени қауымдастық та, қоғам да ойды қалыптастыру субъектісі бола алады. Лингвомәдениеттану саласына лингвомәдени қауымдастықтар немесе қоғамдар шығарған концептосфералар жатады. Осыған байланысты, тілдік тұлғаға қатысты концептіні «білім кванты», «ақыл-ой құрылымы», ақыл-ой бірлігі, ақыл-ой білімі, жедел жад бірлігі және т.б. деп түсіну оңтайлы екендігі белгілі болып, ойлау процесі ойдың қалыптасуы мен мағынасының белгілі бір сәтінде көрінеді. Ойлау психикалық-лингвистикалық кешеннің динамикалық негізі ретінде концепттің алдында ақпаратпен жұмыс істейді.

Информема – ақыл-ой кешенінің негізгі бірлігі, ол басқа ақпараттық тұтастықтардан өзгешелікпен бейнеленеді, оның көмегімен тілдің арқасында ойлау жүзеге асырылады және сана жұмыс істейді.

Концепт бастапқы семиозис арқылы өткен, сөздердің және сол сияқты тілдік бірліктердің психикалық құраушысы деп аталатын ақпаратты білдіреді.

Лингвокогнитивті және лингвомәдени көзқарастардың ұстанымдарын ескере отырып, «концепт – мағына» ұғымдарының әр түрлі арақатынасы түсінікті және негізделген болып табылады. Бұл туралы тікелей қарама-қарсы пікірлер айтылған. Мысалы, Д.С. Лихачев концепт оның мағыналарының біріндегі сөзбен, яғни лексикалық мағынаның концептісімен байланысты деп санайды, бұған В.П. Москвин де қосылады. Ал басқа лингвистер концептті лексикалық мағынадан гөрі кеңірек деп санайды [6].

Когнитивті процесті қарастырғанда, тілдік тұлғаның ойлау үдерісінде концепт бастапқы семиозистен өтіп, «оның мағыналарының біріндегі сөзге» тең болатын психикалық құрылым ретінде пайда болатындығын білуге болады.

Л.А. Климкова [7] берген концепттің анықтамасын қарастырсақ, онда біздің ойымызша, екі тәсілді: лингвокогнитивті және лингвокультурологиялық та біріктіруге болады. Автордың тұжырымдамасында концепт – бұл адамның этникалық, әлеуметтік және жеке тәжірибеге негізделген шындық элементін, мәдени, этникалық, әлеуметтік және сол арқылы жеке тұлғалық маңызы бар шындық элементіне қатысты мағыналар жиынтығын түсінуінің нәтижесі болып табылатын психикалық бірлік

деп қарастырылады. Бұл пікірді қолдаймыз, себебі ұжымдық тілдік санада сақталған концептті статистикалық тұрғыдан қарастырғанда, оның лексикалық мағынасынан гөрі кеңейетіні анық. Ол осы объект туралы білімнің барлық жиынтығын білдіреді және оны бекіту үшін көптеген тілдік бірліктерге ие.

Концепт – адамның тілдік әлеміндегі мәдениеттің негізгі көзі болып табылады.

Әлемнің тілдік бейнесінің элементі ретінде концепттің қалыптасуы тілдің әлемдік бейнесімен бірдей дереккөздерден алынған. Жоғарыда сипатталған дереккөздерден концепттің анықтамасы белгілі ғалымдардың талдау негізінде ұсынылған мәліметтеріне сәйкес келеді. Олардың пікірінше, концепт адамның санасында төмендегіше қалыптасады:

- а) оның тікелей сезімдік тәжірибесі – әлемді сезім органдарының қабылдауы;
- б) адамның заттық іс-әрекеті;
- в) оның санасында бұрыннан бар ұғымдармен ақыл-ой операциялары;
- г) тілдік қарым-қатынастан (концепт адамға тілдік түрде хабарлануы, түсіндірілуі мүмкін);
- д) тілдік бірліктерді саналы түрде тану арқылы.

Айта кету керек, концептті қалыптастыру көзі ретінде тікелей сенсорлық тәжірибе туа біткен біліммен байланысты. Тілдік қарым-қатынас – мәтіндерден алынған біліммен, ал тілдік бірліктерді саналы түрде білу – ана тілінде шабыттандырылған біліммен байланысты, өйткені бұл жағдайда білім сөздікпен жұмыс жасаудан гөрі тілдік бірлік туралы ойланудан тұрады, өйткені бұлардың қайнар көзі – тілдік қарым-қатынас болып табылады.

Концепттің қалыптасуы векторлық сияқты қасиетке ие информемадан туындайды, ол информеманың өзін-өзі тануға, сананың жарқын аймағына кіруге және оның бар екенін жариялауға ұмтылуынан тұрады. Бұл жол тілдің көмегімен мағынаны білдіреді. Егер информема осы жолдан өткен болса, оған тағайындалған таңбалауыштың информемаын іздеуден тұратын бастапқы мән болмайды.

Семиозис арқылы информеманың алғашқы өтуі кезінде ол өзіне қолайлы таңбалауышты «ойлап табудан» және оның арасында кез-келген екі жақты бірліктің болуын қамтамасыз ететін байланыс орнату арқылы қалыптасады. Басқаша айтқанда, сөздердің бірнеше мағынасынан біреуі шындыққа сәйкес негізгі болып табылады. Осы мағынаның айналасында барлық басқа белгілер топтастырылған: қауымдастықтар, бағалау, коннотациялар. Өріс құрылымы бар концепт осылай қалыптасады.

Өріс құрылымының объектісі бола отырып, концепт өзегі мен шеткері аймақтары бар. Ұлттық тілмен тығыз байланысты болғандықтан, концепттің өзегі оның ұлттық құрамдас бөлігі болып табылады – нақты қатысатын ішкі формасы және тілдің әлемдік бейнесін тасымалдаушылар әрдайым мойындамайтын сыртқы формасы.

Ішкі формасы немесе этимологиялық ерекшелігі, немесе этимологиясы тек зерттеушілермен және зерттеушілерге ашылады. Бірақ бұл осы тілді қолданатын адамдар үшін концепт мазмұнының бұл қабаты мүлдем жоқ дегенді білдірмейді. Бұл олар үшін жанама түрде, құндылықтардың қалған қабаттары пайда болған және сақталатын негіз ретінде бар болып табылады. Ю.С. Степанов [8] концепттің үш компонентін немесе үш «қабатын» ажыратады: (1) негізгі, өзекті белгі; (2) қосымша немесе бірнеше қосымша, «пассивті» белгілер, олар қазіргі таңда «тарихи» белгіде болып маңызды емес; (3) ішкі форма, әдетте, мүлде танылмайтын, сыртқы, ауызша түрде жазылған.

Бұл формада концепт ұлттық санада «сопылық», этникалық адам әлемінің тілдік бейнесінде бекітілген. Оның мәнін (концепттің өзегін) жеке тұлға, тілдік тұлға арқылы түсіну процесі жеке, топтық, әлеуметтік қабаттарды жеңу арқылы – әмбебап концептіге және кейбір жағдайларда – ішкі пішінге (егер бар болса) өтеді.

Мысал ретінде *жарылғыш зат* тек концептін қарастырамыз. Ұлттық компонент – ішкі формада: «*Ұнтақ* – зат, шаң, және одан да түйіршіктері құм түріндегі кез-келген борпылдақ. Жер күңіренеді, өзендер лайланады, шаң-тозаң егістікті жабады («Игорев полкы туралы Сөз»-де). Мұнда ішкі формасы ұнтақ мағынасын вербалдайды, яғни етістікке айналдырады. Қазіргі орыс тілінде бұл концепттің басты, өзекті белгісі: «атыс қаруының зарядтарын жасауға арналған жарылғыш затты» білдіреді.

Қосымша (тарихи) белгілер оны бейнелі мағынада қолдануға негізделген кең фразеологиялық үйлесімділікте көрінеді: *ұнтақты құрғақ ұстау* – (ауыспалы мәнде) қорғанысқа дайын болу; *оқ-дәрі ретінде* – (ауыспалы мәнде) құрғақ, жақсы тұтанатын отын туралы, сондай-ақ ашушаң мінезді адам туралы; *зеңбіректің иісі* – (ауыспалы мәнде) соғыс жақындап қалды; *зеңбірек жетіспейді* – (сөйлеу мәнінде) бір нәрсе үшін күш, табандылық жетіспейді; *оқ-дәріні ысырап ету* – (сөйлеу мәнінде) босқа сөйлеу немесе әрекет ету [9].

Өріс құрылымының кез-келген объектісі сияқты, концепт орталыққа қарай және орталықтан кері бағытталған күштердің тепе-теңдігін сақтайды. Егер тепе-теңдік басқа концептілердің әсерінен бұзылса және информем болса, сырттан келетін «шулардың» әсерінен концептінің сыртқы контуры

өзгереді: кеңейеді немесе тарылады. Бұл концепт шекараларының қозғалғыштығын, оның күрделілік дәрежесін және пішіндердің немесе түрлердің әртүрлілігін анықтайды. Сонымен, концепттердің келесі түрлері анықталды: сызбанұсқа, фрейм, сценарий, скрпит.

Сызбанұсқа – нысанды құрайтын контурларды, сызықтарды, оның құрылымын көрсетуді камтиды.

Фрейм – стереотиптік жағдайды, әсіресе жадтың үлкен көлемін ұйымдастырған кезде көрсететін мәліметтер құрылымы. Бұл жадта сақталған көріністерді ұйымдастыру, білім құрылымы, адам тәжірибесінің белгілі бір бөлігі туралы ақпарат.

Сценарий – процестің сипаттамасы, оның маңызды кезеңдерімен әрекет ету.

Скрпит – белгілі бір жағдайда одан әрі не болуы керек екендігі туралы болжамдық идеялар жиынтығы, мұнда жағдаймен белгіленген мінез-құлықтың егжей-тегжейлі жоспарын ұсынуға мүмкіндік береді.

Концепт шекараларының қозғалғыштығы оның өзгеру қабілетін анықтайды. Ұғымның санадағы өзгергіштікке қабілеттілігі жеке тұлғаның дамуына, өсуіне, оның зияткерлік және моральдық қасиеттеріне мүмкіндік береді. Тәжірибе жинақтаған адам оны белгілі бір концептіге айналдырады, олар логикалық түрде бір-бірімен байланысып, концепттік жүйені немесе концептосфераны құрайды.

Концептосфера, немесе идеосфера (Д.С. Лихачев термині) – ана тілінің (жеке және ұжымдық) дүниетанымын қалыптастыратын ұғымдар жиынтығы.

Бірқатар зерттеушілер концептті зерттеудегі когнитивті көзқарасты жақтаушылар концепт жиынтығын концептілік жүйе немесе құрылым ретінде көрсетеді. Когнитивті тәсілде міндет жеке санадағы концепттік жүйелерді қалыптастыру және дамыту процесстерін зерттеу болып табылады.

Д.С. Лихачев [10], концептосфера терминінің авторы, концепттер тобын зерттеудегі лингвомәдени көзқарастың негізін қалаушы. Оның «Орыс тілінің концептосферасы» бағдарламалық мақаласында: «Жеке адамның сөздік қорында ашылған потенциалдарды, тілді жалпы алғандағы секілді, концептосфера деп атауға болады» деген анықтама келтіреді.

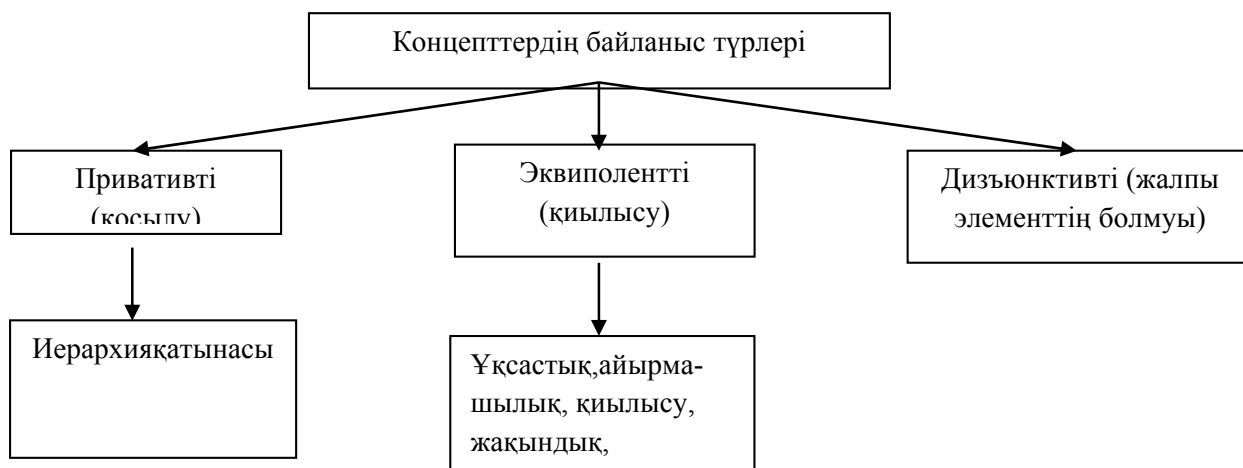
Когнитивті және лингвомәдени тәсілдер аясында концептосфера/концепттік құрылым қабылдау нәтижелерін мағыналарға айналдырудан тұратын семантикалық қалыптасу процесінің өнімі болып табылады. Жеке адам да, лингвомәдени қауымдастық, қоғам да мағынаны қалыптастыру субъектісі бола алады. Лингвомәдениеттану саласына лингвомәдени қауымдастықтар немесе қоғамдар шығарған концептосфералар жатады.

Концептосфераның көптеген зерттеулерінде оның өріс құрылымы бар екендігі көрсетілген: ол орталық және перифериялық бөліктерді ажыратады. Орталық бөлікті ең өзекті, жоғары әлеуметтік рейтингті концептілер құрайды.

Концептосфераның дамуы, тарихы – ондағы жаңа ұғымдардың пайда болуын, орталық пен периферияның мазмұндық арақатынасының өзгеруін, сондай-ақ олардың құрамын көрсетеді. Концептосфераның құрылымы мен қызметі оның тұжырымдамаларының өзара байланысымен анықталады. Бұл байланыстардың табиғаты туралы әртүрлі көзқарастар бар. Мәселен, В.Б. Голдберг ақыл-ой бірліктері өзара байланыс пен қарым-қатынасқа түсуі мүмкін деп санайды. Бұл құбылыстарды саралаудың негізі – бір бірліктің мазмұнын екіншісінің өзгеруімен алмастыру мүмкіндігі. Байланыстар мұндай өзгерістерді білдіреді, бірақ қарым – қатынасы болмайды. Концепт арасындағы байланыс белгілі бір концептосфераның құрылымдық моделінің негізі болып табылады. Концепттер арасындағы байланыстар жаңа мағынаны қалыптастырады, оны барлық элементтер арасында байланыс орнату арқылы ғана анықтауға болады. Концептуалды байланыстар концепттің мазмұнын байытады, ол кілт сөздердің коннотацияларында өзінің ауызша бейнесін табады.

Ұғымдар арасындағы байланыс түрлерінің әртүрлі жіктелуі бар. М.В. Никитин [11] импликация мен классификация қатынастарын тұжырымдамалық байланыстар деп санайды. Байланыстың бірінші түрі шындық объектілерінің нақты байланыстарын, «тәуелділік, заттар арасындағы, бөлік пен тұтас арасындағы, зат пен белгі арасындағы, белгілер арасындағы өзара әрекеттесуді» көрсетеді. Жіктеу байланыстары-бұл заттардағы белгілердің таралуының танымдық процесстерінің нәтижесі. Бұл байланыстар «жалпы – заттардағы әр түрлі нәрсені ашуға, әлемнің шексіз әртүрлілігінде заңдылықтарды орнатуға, заттардың жеке бірегейлігін түрлердің көрінетін иерархиясына дейін азайтуға бағытталған...» [11, 108 б.]. Байланыс түрлерінің мұндай анықтамасы шындықта бар байланыстарды түсіну процесстерін және олардың жеке санада сынуын көрсетеді.

Е.С. Кубрякова [12] ақыл-ой бірліктері арасындағы байланыстың үш түрін ажыратады: привативті оппозиция (қосылу), эквиполентті оппозиция (қиылысу), дизъюнктив оппозициясы (жалпы элементтердің болмауын білдіреді). Біздің ойымызша, ғалымдар бөлген байланыстардың барлық басқа түрлері келесі классификацияға (сурет) ене алады.

Сурет – Концепт арасындағы байланыс түрлері

Ю.С. Степановтың [8, 600 б.] қорытындысы бойынша концепттер арасындағы байланыстар табиғи және логикалық жолмен орнатылуы мүмкін. Логикалық байланыстар өкілдіктердегі имплицитизммен, оларды анықтау үшін қажетті логикалық операциялардың міндеттілігімен сипатталады.

Жүйенің бір бөлігі болып табылатын концепттер басқа концепттердің ықпалына түседі және өзгеріске ұшырайды. Уақыт өте келе концепттер саны да, олардың мазмұны да өзгереді. Санадағы концепттік жүйені құру дәйектілігі логика принциптеріне сәйкес келеді; жүйенің оның логикасы сияқты қасиеті осыған байланысты. Бұл қасиет бір концепттен екіншісіне логикалық ауысу мүмкіндігін, кейбір концепттерді басқалары арқылы анықтауды, қолда бар концепттер негізінде жаңа концепттер құру мүмкіндігін анықтайды.

Жүйенің қисындылығы оның жаңа концептілерін құруға мүмкіндік береді, олар тікелей тәжірибеден игерілмейді, бірақ тіл арқылы санаға енеді. Бұл адамның концепттік жүйесіне дерексіз ұғымдарды енгізу мүмкіндігін түсіндіреді. Мұндай ақпаратты жүйеге тілсіз енгізу мүмкін емес.

Концепттер арасындағы табиғи байланыстар, әдетте, тілдік құралдармен айқын және көбінесе қайталанатын бірліктермен көрінеді: сөздер, паремиялар, фразеологизмдер, афоризмдер: *өз төбеңізде, үйіңізде және ақылыңызбен өмір сүріңіз* («еңбек» және «өмір» концептінің байланысы); *жолдағы кез-келген бас емес* («еңбек» және «сөйлеу» концептінің байланысы). Осы типтегі бірліктер байланыстардың дәлелін, мәдени «зандылығын» көрсетеді.

Ю.С. Степанов [8, 39 б.] концепттер *рейтингінің топтары* ұғымын енгізеді. Бұл термин әлеуметтік бедел немесе маңыздылық өлшемімен ерекшеленетін концепттер тобын немесе жеке концепттерді білдіреді. Яғни, концептосфера ішінде концепттер тең емес деп болжанады: маңыздылығы көп не аз болып келеді. Ең маңызды және көлемді ұғымдарды автор константілер деп атайды. Константілер арқылы біз мәдениеттің концепттік ұғымдарын түсінеміз. Осылайша, концепттік жүйелер тәжірибенің жинақталуымен және жаңа білім алумен байланысты өзгергіштік және санада концепттік жүйелерді құру процесінің ерекшеліктерімен байланысты логикамен сипатталады.

Қорытынды.

Сонымен, зерттеу нәтижелері адамның қоршаған шындықты игеру процесінде білім белгілі бір санаттарға бөлініп, танымдық базаны құратындығын көрсетті. Адамның алынған ақпаратты түсіндіруі негізінде концепт тілдің әлемдік бейнесі немесе жеке және ұжымдық тәжірибені қамтитын концептосфера қалыптасады. Концепттің әлемдік бейнесі, толық болмаса да, концептосфераның негізгі элементтерін номинациялауға және олардың тіл арқылы түсіндірілуіне байланысты әлемнің тілдік бейнесінде көрініс табады.

Антропоцентрилік парадигма аясында концепт тілдің әлемдік бейнесін ерекшеліктерімен, тіл және мәдени фактілер арасындағы байланысты орнатумен байланысты мәселелерді зерттеу әрі қарай зерттеуді талап етеді деп санаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 2001.
2. Сулейменова Э.Д. Понятие смысла в современной лингвистике. – Алма-Ата, 2000.

3. Бенвенист Э. Общая лингвистика / пер. с франц. – М.: «Прогресс», 2014.
4. Гольдберг В.Б. Основы лексической категоризации глагола. Типология структурно-семантических связей // Моделирование процессов функциональной категоризации глагола. – Тамбов: Изд-во Тамбов гос. ун-та, 2011.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2012.
6. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность: от теории словесности к структуре текста: антология / под ред. проф. В.П. Нерознака. – М.: Academia, 2017.
7. Климкова Л.А. Нижегородская топонимия в языковой картине мира: монография. – М.: МГПУ, 2014.
8. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры / изд. 2-е, испр. доп. – М.: Академический Проект, 2001.
9. Гончарова Н.Н. Языковая картина мира как объект лингвистического описания // Известия ТулГУ. Гуманитарные науки. Вып. 2. – Тула: Изд-во ТулГУ, 2012.
10. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность: антология / под ред. В.П. Нерознака. – М.: Academia, 2017.
11. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения: учебное пособие. – М.: Высшая школа, 2016.
12. Кубрякова Е.С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / отв. ред. Б.А. Серебренников. – М.: Наука, 2010.

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ВЫМЫШЛЕННЫХ И РЕАЛЬНЫХ АНТРОПОНИМОВ И ТОПОНИМОВ

А. Нецадим, А.Ж. Жапарова

студентка 1 курса магистратуры специальности «Переводческое дело»
КазНУ им. аль-Фараби
Научный руководитель: PhD доктор КазНУ им. аль-Фараби
Алматы, Казахстан

Ключевые слова: антропонимы, топонимы, имена собственные, транслитерация, транскрипция, калькирование, контекстуальный перевод.

Имена и названия – это две неотъемлемые единицы любого языка. Они важны для общения и передачи информации между людьми. Одна из особенностей имен собственных – это их универсальное применение. Допустим, при переходе на другой язык, мы используем перевод нарицательных слов, но оставляем имена собственные в оригинале, например, имя и фамилию человека.

Имена собственные являются опорными точками в изучении иностранного языка и переводе с него, они играют роль своеобразного межязыкового моста. Однако данный факт повлиял на то, что люди начали считать, что именам собственным не нужно уделять большое внимание при изучении нового языка. Поэтому, их часто не включают в словари и им выделяют недостаточно места в учебниках по переводу.

При передаче имен собственных, переводчики часто упускают большую часть их свойств. Если не придавать именам собственным значение и не знать их особенности, то перевод имени на другой язык может затруднить распознавание и понимание сущности носителя имени.

В литературных произведениях и других текстах встречается немало реальных и вымышленных имен собственных. Они не только выполняют функции наименования, называния существа или объекта, но и являются теми немногими словами, сама форма которых указывает на национальную принадлежность наименованного предмета мысли. Таким образом, собственные имена способствуют сохранению в переводе колорита оригинала. [1, с. 110]

Творчество в передаче имен собственных начинается в тот момент, когда переводчик сталкивается с так называемыми смысловыми (значащими, значимыми, говорящими, номинативно-характеристическими) именами и прозвищами. Тогда же возникает и переводческая проблема, связанная с анализом сущности и функции значимых имен в тексте и способом их передачи при переводе [1, с. 161].

Существует огромное количество классификаций имен собственных. В настоящее время широко используются классификации В.Д. Бондалетова, М.И. Приваловой, В.А. Никонова и многих других.

Например, классификация М.И. Приваловой включает в себя:

- 1) антропонимы;
- 2) топонимы;
- 3) названия судов, самолётов, космических кораблей;